

Aygün, Serpil (1994) "Kül tegin ve Bilge Kağan Yazıtlarında Kadın Üzerine Kısa Bir İnceleme". *Kültür Dergisi*, Ocak-Şubat, Sayı 103, 58-61.

KÜL TEGİN VE BİLGE KAĞAN YAZITLARINDA KADIN ÜZERİNE KISA BİR İNCELEME

Serpil AYĞÜN

Orta Asya'da, Orhun ve Yenisey ırmakları yöresinde bulunan Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtları, Göktürkler döneminden kalma, sekizinci yüzyılda dikilmiş taş yazıtlardır. Yazıtlardaki ana konu Göktürklerin siyasal tarihi olmasına rağmen, yazıtlardan Göktürklerin toplumsal yapısıyla ilgili dağınık da olsa bazı bilgiler elde edebiliyoruz. Bu toplumsal yapı içerisinde kadının yerinin de önemli olduğunu düşünüyoruz. Ancak söz konusu yazıtlarda kadınlarla ilgili verilerin azlığı, yazıtlara dayanarak Göktürk dönemi kadını tasarlatabilmemizi oldukça güçleştirir. Yine de bunu başarmak bir takım varsayımlardan kaçınılmaz olmasız da değildir.

Bu yazıda, Göktürk dönemi kadınının toplumsal konumunun aynı dönem erkeğinkiyle görece bir eşitliğe sahip olduğu, Göktürklerde kadını erkeğin yaradılıştaki birlikteliğinin¹ aile içinde ve devlet yönetiminde de sürdüğü-tarihin belirli bir dönemi antropolojik bir bakışla değerlendirilerek gösterilmeye çalışılmaktadır.

İncelememize, yazıtlardaki kadın adları üzerinde durarak başlayacağız. Aslında, bu başlangıç, ortaya atılacak tez açısından ümit verici görünmeyebilir. Çünkü, yazıtlarda yer adlarının yanısıra, gerek Türk² gerek çinli³ birçok savaşçı adıyla hatta Kül Tegin'in atının adıyla⁴ bile karşılaşmamıza rağmen tek bir kadın adı⁵ görüyoruz.

Kaynaklarda kadın adına pek rastlanmaması⁶ yalnızca Orhun Yazıtları'na özgü değildir; dönemi anlatan Türklerle ilgili başka tarihsel kaynaklarda da aynı durum söz konusudur.

Macar L. Rasonyi, Türk kadın adlarıyla ilgili olarak yaptığı bir araştırmada⁷, eski Türkler'den kalan tarihsel kaynaklarda erkek adlarına oranla çok az sayıda kadın adı bulunmasının ataerkil toplum yapısından kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁸

Göktürkler döneminde, Orta Asya'da kimi çevre toplumlarda anaerkil aile düzeni görülmekle birlikte⁹ katılaşan yaygın aile tipi ataerkidir. Göktürk devletinin üzerine kurulduğu soy-oymak örgütlenmesi ataerkil aile yapısının çatısını oluşturmaktadır.¹⁰ Söz konusu ataerkil aile yapısına rağmen kadının aile içindeki yerinin önemini gösteren bazı ipuçlarıyla karşılaşmaktayız. Örneğin Kül Tegin ve Bilge Kağan Yazıtlarından daha önceki dönemlerde dikilmiş olan Yenisey mezartaşlarında anne tarafının önemini gösteren bazı ifadeler göze çarpmaktadır. Söz gelişi, Kemçik-Cırgak mezartaşındaki "(...) teyzemden, annemden, karımdan (...) ayrıldım"¹¹ tümcesi çok ilgi çekicidir. Ölen yetişkin erkekler adına dikilmiş Yenisey mezartaşlarında, "Prensesime doymadım", "İyi eşimden ayrıldım", "Karımdan ayrıldım" gibi ifadeler dikkati çekecek yoğunlukta yer almaktadır.¹²

Bu dönem kadının aile içindeki konumunun başka bir görünümü de devlet yapısında ortaya çıkıyor. Göktürk hükümdarlarından Mohan Kağan'ın oğlu Ta-Lo-Pien'nin (Talobien), kağan olabilmek için gerekli özellikleri taşımasına rağmen, annesinin soylu bir aileden gelmemesi yüzünden tahta çıkarılmamış olması¹⁵ gibi bir çok örneğe, hem Göktürklerde hem de onlardan önce Orta Asya'da devlet kuran Hunlarda rastlıyoruz.

Gerçi eski Türk söylencelerinde ve geleneklerinde gerek Kağan seçiminde¹⁴, gerek kağanın yönetim için hazırlanması sırasında¹⁵ kağanın eşi olan hatunun konumu anlatılmamaktadır, fakat yazıtlarda bu önemli konuyla ilgili çarpıcı bir tarihsel bilgi bulunuyor. Yazıtlara göre, Bilge Kağan'ın annesi ile babası, Tanrı ve kutsal yer-su tarafından "birlikte" tahta çıkarılmıştır:

"Yukardaki Türk Tanrısı ve Türk kutsal yer-su (ruhları) şöyle yapmışlar Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İteriş Hakanı (ve) annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki."¹⁶

Elteriş Kağan'la Elbilge Hatun'un birlikte tahta çıkarıldıklarını, yazıtlarda iki ayrı yerden¹⁷ daha öğreniyoruz ki bu da ifadenin raslantı olmadığını kanıtlıyor.¹⁸

Tahta çıkarttıklarına "kut"¹⁹ veren Tanrı, yalnızca Elteriş Kağan'a değil, onunla birlikte Elbilge Hatun'a da kut vermiştir²⁰: Elbilge Hatun'un kutu sayesinde oğlu Kül Tegin sağlıklı olarak büyümüş ve erginleşmiştir.²¹

Elbilge Hatun'un sıradan bir insan olmadığını Göktürkler'in ana-tanrısı²² olan

Umay'a²³ benzetilmesinden²⁴ de anlıyoruz.

Ayrıca, Elbilge Hatun'un cenaze töreni de onun önemli bir kişi olduğunu göstermektedir. Tonyukuk Yazıtı'ndan öğrendiğimize göre Elteriş Kağan, eşi öldüğü sıralarda savaşmakta olan kavminin başına geçmeyerek eşinin cenaze törenine katılır.²⁵ Buradan, hatunun cenaze töreninin (yuğ töreninin) devlet işine göre öncelikli bir önemi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Elbilge-Hatun ile Elteriş-Kağan'ın yukarıda anlatılan birlikteliği, Göktürklerde siyasal egemenliğin kuruluş aşamasında kadının etkeni ağırlığının, neredeyse erkeğinkine denk olduğunu gösteriyor.

Söz konusu denkliliği, siyasal egemenliğin yitirilmesinin dile getirilişinde de görüyoruz. Göktürkler bağımsızlıklarını yitirmelerini, oğullarının ve kızlarının başka toplumların buyruğu altına girmesi biçiminde dile getiriyorlar: "(...) bey olmağa layık erkek evladı kul oldu, hanım olmağa layık kız evladı (da) cariye oldu."²⁶ Yazıtlarda siyasal bağımlılığın ifadesinde bir kaç kere²⁷ kullanılan bu deyişle, oğul ve kız evladın eşit tutulduğunun dolaylı olarak belirtildiği söylenebilir.²⁸

Göktürkler dönemindeki ataerkil toplumsal yapılaşmanın, gerçek anlamda bir kadın erkek eşitliği yaşanmasına engel olduğu ileri sürülebilir. Çünkü soyun indiği uruğa göre yapılan akrabalık ilişkilerinin, karar mekanizmasını belirlemesi sonucunda bireylerinin toplumsal konumları dereceleniyor.²⁹ Ancak, kadın ve erkeğin toplumsal konumları arasında belirgin bir dengesizliğin de, söz konusu dönemde yaşanmamış olduğu söylenebilir. Çünkü, yazıtlardaki kadınla ilgili veriler az olmakla

Kül-Tegin'in
büstü

birlikte, Göktürk dönemi kadınının toplumsal konumuyla ilgili gerçekten olumlu bir izlenim vermektedir.

Ataerkil yapının dayatmasına rağmen kadının konumunun daha sonraki kimi dönemlere göre erkeğin toplum içindeki konumundan hiç de aşağı olmaması iki ana nedene bağlanabilir. Birincisi, elimizdeki belgelerin, bulguların eksikliği yüzünden bizim için karanlık olan dönemlerde yaşanmış olması olası anaerkil bir dönemin izlerinin Göktürkler'de de sürmüş olmasıdır. İkinci neden de göçebe bir kültüre sahip Göktürkler'de obalarındaki cinsiyete dayalı işbölümüne³⁰ rağmen kadının erkeğin yaşamlarının zorunlu iç içe geçmişliğinin, onları doğanın içinde doğaya

ve insana karşı birlikte bir savaşım vermeye zorlamış olmasıdır.

Sonuç olarak, kullandığımız kaynaklar çerçevesinde diyebiliriz ki Göktürkler döneminde toplumsal konum açısından görelili bir kadın-erkek eşitliğinin yaşanmış olabileceği düşüncesi bir varsayım olmanın çok ötesine geçmektedir.

NOTLAR:

(1) Kül Tegin Yazıtına göre "yukarda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldı; ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış"tır. (Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1987, T.T.K. Basımevi, s. 29.) Yazıtta "insanoğlu" ifadesi karşılığında "kişi oğlu" ifadesi yer almaktadır. B. Ögel'in, kaynaklara dayanarak yaptığı açıklamaya göre "kişi" sözcüğü günümüzde olduğu gibi, eski Türkler'de de "hem kadın, hem erkek" anlamında kullanılmaktaydı. Bu durumda, B. Ögel'in yerle gök arasında yaratılan kişi oğlu, bir çift olmalı biçimindeki yorumuna katılabiliriz. (Bahaeddin-Ögel, Türkler'de Devlet Anlayışı, Ankara, 1982, Başbakanlık Basımevi, s. 10.) T. Tekin'in çevirisinde de "Kişi oğlu'nun, "insanoğulları" biçiminde çevrildiğini görüyoruz. (Talat Tekin, Orhon Yazıtları, Ankara 1988, T.T.K. Basımevi, s. 9.)

(2) Bumin Hakan, İstemi Hakan, Bars vb. (H.N. Orkun, a.g.y., s.29,39) (3) Onk Tutuk, Çaça-Sengün vb. (a.g.y., s.44)

(3) Azman, (a.g.y., s. 48) yazıtlarda, insanların yanı sıra atlardan da söz edilmiş olması çok da şaşırtıcı olmamalı, çünkü atlı-göçebe bir kültüre sahip Göktürkler, Hunlar ve Moğollar gibi, devletlerini at sırtında savaşarak kurmuş ve yaşatmışlardır. (atin, eski Türkler'deki önemiyle ilgili olarak bkz. : Gyula Németh; Atilla ve Hunları.)

(4) Bu kişi; Göktürk kağanlarından Elteriş Kağan'ın eşi, Kül Tegin ve Bilge Kağan kardeşlerin annesi olan Elbilge Hatun'dur.

(5) Yazıtlarda adı verilmeden sözü edilen kadınlar da vardır: Bilge Kağan'ın "büyükaneleri, ablaları, gelini, prensesleri", "küçük kızkardeşi", "kızı" ve "Türgiş Hakani'nin kızı". (Orkun, a.g.y., s. 39, 50, 56,57).

(6) Laszlo Rasonyi, "Türklükte Kadın Adları", Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1963.

(7) A.g.y., s. 66.

(8) Sencer Divitçioğlu, Kök Türkler, İstanbul 1987, Kent Basımevi, s. 116.

(9) Sadri Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul 1947, İsmail Akgün Matbaası, s. 347.

(10) Orkun, a.g.y., s. 491. Bu tümcedeki "teyzem, annem, karım" biçimindeki sıralama soygelimin kadın soy çizgisinden izlendiği bir dönemin uzak anlamlarının iziymiş gibi görünüyor. Gerçekten de Türklerin tarihinde yaşanmış bir anaerkil dönemin güçlü kanıtları-olarak gösterilebilecek ögeler bulmak olanaklı; Göktürklerin türeyiş söylencelerindeki dışı kurttan türeme ve yapılan dış evliliklerde çocukların

hep anayanlı adlar almaları (Divitçioğlu, s.73.), eski Türk dinindeki anaerkl yapının silinememiş izleri (Ümit Hassan, Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler, Ankara, 1986, Verso Matbaacılık, s. 91.), göçebe Türk boylarının evlatlık kurumlarında korunan gelenekler (İnan, a.g.y., s. 311.) gibi çoğaltılabilecek örnekler verilebilir. Ayrıca, W.Eberhard'da Göktürklerin ataları H'yunğ-nu'ların toplumsal yapılarında ana egemenliğine ait bazı öğelerin bulunduğunu söylemektedir.(W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları Çev. N. Uluğtuğ, Ankara 1942, İdeal Matbaası s. 94.)

(11) H. N. Orkun'un kitabında, yer alan altmışbeş Yenisey yazıtından ondokuzunda bu tür ifadeler yer almaktadır.

(12) Ögel, a.g.y., s. 67.

(13) Bir Göktürk söylencesine göre Göktürk devletini kuran Aşina Ailesi'nden en yükseğe atlayan kişi başa geçirilir (B. Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1989, T.T.K. Basımevi, s. 28.)

(14) Kağan olarak seçilen kişi keçe üzerinde 9 defa döndürüldükten sonra ipekten bir iple boynu sıkılarak kendisine kaç yıl kağanlık yapacağı sorulur.(Ögel, a.g.y., s. 294).

(15) Tekin, a.g.y., s. 11.

(16) A.g.y., s.15,45

(17) Kağanla hatunun egemenliğinin sözde kalmadığını da biliyoruz: Özkan İzgi'nin Chang-Jen-t'ang'ın T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler (618- 745) adlı doktora tezinden aktardığına göre Göktürkler'de emirnameleri yalnızca kağan değil, hatun da imzalıyordu (Özkan İzgi, "İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın", Türk Kültürü Araştırmaları, 1973-1975, s.150.)

(18) Kişinin "kut"u olması, eski Türkler'de "devlet sahibi ve kağan olma" anlamına gelmekteydi. Ancak "kut" un anlamı sonraları çok genişlemiştir. (Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı s.21)

(19) "(...) annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşin Kül Tigin erkeklik adını elde etti" (Tekin, a.g.y., s.17)

(20) Divitçioğlu, a.g.y., s. 66

(21) Ögel, Türk Mitolojisi, s. 130

(22) Umay. Altay Türklerinde de çocuklarla hayvan yavrularının koruyucusu olan bir tanrıça-ruhtur. (Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler. Ankara 1987. T.T.K. Basımevi, s. 398.)

(23) "Umay'a benzeyen annem hatununu (...)" (A.g.y., s.44.)

(24) "[Bu esnada] hatun (= Hanın karısı) yok olmuş idi (ölmüştü) ona cenaze merasimi yapayım dedi. Ordu varın dedi" (A.g.y., s.110)

(25) Tekin, a.g.y., s.11

(26) Orkun a.g.y., s. 32,35,39,41,50.

(27) Göktürkler, başka kavimleri siyasal egemenlikleri altına aldıkları zaman bunu anlatmak için onları esir aldıklarını ya da "kut ve carıye" yaptıklarını belirten ifadeler kullanmak yerine "(...) dizlilere diz çöktürdük başlılara baş eğdirdik" (a.g.y., s.37-38). "Oğullarını, karılarını, at sürüsünü, mallarını yok eyledim" (a.g.y., s.69) veya "Ülkesini orada aldım" (a.g.y., s. 64) türünde ifadeler kullanıyorlar. Eski Türklerin göçebe kültür yapısının -köleler olsa bile- gerçek anlamda bir kölelik kurumu oluşmasına izin vermemiş olması, insancıl değerler açısından, kadın-erkek ilişkilerine de yansıyan olumlu bir katkı yapmış olmalı.

(28) D.M.Scheider & K.Gough (ed.), Matrilineal Kinship, USA 1962, University of California Press S.4

(29) Divitçioğlu, a.g.y., s.226

